

ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਅਭਿਆਸਯੋਗਤਾ

ਡਾ. ਸੋਨਦੀਪ ਮੋਂਗਾ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਮੁਖੀ

ਸੰਨੀ ਓਬਰਾਏ ਵਿਵੇਕ ਸਦਨ:ਐਡਵਾਂਸ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਸੋਸ਼ਲ ਸਾਇੰਸਜ਼

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਜਾਬ

ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸੁੱਖ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਜੁਟਾ ਲਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਇੰਝ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਂ ਸਥਾਨ ਦੂਰੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵਿਜੈ ਪਾ ਲਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਹੀ ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਅੱਜ ਦਾ ਮਹਾਮਾਨਵ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਦਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਵਾਪਰੀ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਮਨਫੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਜੋਕਾ ਮਨੁੱਖ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੰਗਠਿਤ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵੱਲ ਤਾਂ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਸ਼ਵ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਇਹ ਮੰਜਰ ਉਸ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਨਫਰਮੇਸ਼ਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੀ ਮਿਥ ਲਈ ਬੈਠਾ, ਨਿਊਕਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਨੈਨੋ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦਾ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਭਵਿੱਖ ਵੱਲ ਧਕੇਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਸ਼ਕਤੀ ਅੱਜ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਵਟ ਗਈ, ਜੋ ਸਵੈਚਾਲਕ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਮਕੈਨੀਕੀ ਵਿਚਾਰ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਉੱਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਦਾ ਮਹਾਮਾਨਵ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਮਸ਼ੀਨੀ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਦੌੜ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਤਪਾਦਨ ਤਕਨੀਕ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ ਸਿਰਫ ਵਪਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਜਣਨ ਤਕਨੀਕ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨਸਲ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ, ਮਨਚਾਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਮਿਥਦੀ ਹੈ। ਭਾਵਨਾ ਰਹਿਤ ਕਲੋਨ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣਾ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ ਸੰਚਾਰ ਤਕਨੀਕ, ਜੋ ਮਸ਼ੀਨੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਗ਼ੈਰ ਰਵਾਇਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਸਾਹਿਤ, ਕਲਾ, ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਫਲਸਫੇ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਦਿਸਹੱਦੇ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕਲਾ ਅੱਜ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅਤੇ ਇਲੈਕਟ੍ਰੋਨਿਕ ਉਪਕਰਨਾਂ ਦੀ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ। ਚੌਥੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਜੋ ਸਾਧਾਰਨ ਛੁਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੋਸ਼ਣ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚੁਣੌਤੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਉਲਝਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੁੱਲ ਅਨੇਕਤਾ ਰੱਬ ਦੀ ਏਕਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰਮਹਸਤੀ ਦੀ ਟੇਕ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਏਕਤਾ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਰਾਹੀਂ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ, ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਅਤੇ

ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਕਿਆਸ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਦਬ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਬਿਆਨਿਆ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੂਲ ਰਚਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿਉਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਐਸੇ ਕਾਲ ਖੰਡ ਨਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਪਤਨ ਮਈ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਮਾਨਵ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਖੋ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਾਚਿਆ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਤਰ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਸਚਿਆਰੇ ਦੇ ਕਾਵਿ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਲਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਚਾਰ ਪੱਧਤੀਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅੱਡਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਤਮਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਵਜੋਂ ਵੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਰਥਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਵਜਨਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਸਰਵਵਿਆਪਕਤਾ ਵਾਲੇ (Universal) ਹਨ ਭਾਵ ਇਸ ਧਰਤਿ ਦਾ ਹਰ ਬਾਸ਼ਿੰਦਾ ਉਸ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦੀ ਹਾਮੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪੱਖ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਸਾਂਝ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬੀਤੇ ਯੁੱਗਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੂਝ ਸਿਆਣਪ ਵਿੱਚ ਭਾਈਵਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਜਿਸ ਦਾ ਚੇਤਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ 'ਹਸਤੀ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜੋ ਤੱਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ।'¹

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਬਨਾਉਟੀਪਣ ਨੂੰ ਕਿਆਸ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਨਸਾਨੀ ਭਉ ਤੇ ਡਰ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ, ਜੋ ਕਾਲ, ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਦਰਜ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਰੀ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਸਹੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨਿਰਭਉਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ 'ਜਪੁਜੀ' ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਜਿੱਥੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਗੁਆਚੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਸਲ ਪੁੰਜੀ ਨਾਮ ਪਦਾਰਥ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਦੋ ਮਾਨਸਿਕ ਬਿਰਤੀਆਂ ਹਨ ਉਸਾਰੂ ਅਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ। ਸੱਚਾ ਨਾਮ ਪਦਾਰਥ ਗੁਰੂ ਦੀ ਛੇਹ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਪਾਰਸ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਅੰਧਕਾਰਮਈ ਰੁਚੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਹੈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋਨੋ ਰੁਚੀਆਂ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਲੋੜ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਅਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ, ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਵੱਡੀ ਉਪਲੱਬਧੀ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀ ਵੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਵਾਦ ਤੱਕ ਅਪੜਨ ਲਈ ਕਠਿਨਾਈ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਬਹੁ

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮਾਡਲ ਲਈ 'ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਵਰਣ, ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਿਖਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਜੋ ਭਾਰਤੀ ਅਵਾਮ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਰੂਪ ਸੰਗਤ, ਪੰਗਤ ਤੇ ਲੰਗਰ ਬਣਿਆ। ਸੰਗਤ ਮਿਲਵਰਤਨ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ, ਰੰਕ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤਪਾਤ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖਵਾਦ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਪੰਗਤ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਨਿਮਰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਹੈ, ਜੋ ਭੇਦ ਭਾਵ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਲੰਗਰ' ਜਿੱਥੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਉੱਥੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਤੇ ਭ੍ਰਾਤਰੀਅਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਹੈ ਅੱਗੋਂ ਜਿਸ ਨਾਲ 'ਦੇਗ ਤੇਗ ਫਤਹਿ' ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਸ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨੂੰ 'ਸੇਵਾ' ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ 'ਸੇਵਾ' ਸਿਰਫ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਚ-ਨੀਚ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਚ ਸਦਾਚਾਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਰੰਗ, ਰੂਪ, ਨਸਲ, ਜਾਤਪਾਤ ਲਿੰਗ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਕੀਦਿਆਂ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰਤਾ ਦਾ ਵਾਹਨ ਸਤਿ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਖਸੀ ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਜ਼ਮੀਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੱਭਿਅਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਥਾਹ ਉੱਨਤੀ ਵੀ ਇਹ ਬਰਾਬਰੀ ਕਾਇਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ ਅੱਜ ਵੀ ਔਰਤ ਸੋਸ਼ਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਇੱਕ ਸਭਿਅ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ 'ਇੱਕ ਉੱਅਕਾਰ' ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਇੱਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਾਂਝਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, 'ਪੰਗਤ' ਵਿੱਚ 'ਲੰਗਰ' ਛਕ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੀਰਤਨ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪਰਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਵੀ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਲਈ ਕੌਮ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। 'The Encyclopedic fo Sikhism' ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਰਜ ਹੈ:

'ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਹਾਰਕ ਤੇ ਬੌਧਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਰਦ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਮਰਦ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਸਤਰੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਅਧਿਕਾਰ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ।'2

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਸਵੈ ਨਿਰਭਰਤਾ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਵੱਲ ਲਾਇਆ। ਇਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਦੂਰਗਾਮੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਤੇ ਉੱਨਤ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵੱਲ ਲਿਜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ।

ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੇ ਆਰਥਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਈ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮਾਡਲ ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲੋਂ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ ਹੈ, ਆਰਥਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰੰਤੂ ਸਮਾਜਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਵਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਗੌਰਵ ਬਹਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤੀ ਦਾ ਉਸਦੀ ਕਿਰਤ ਉੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਕ ਸਮੂਹਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੁਝ ਕੁ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੋਵੀਅਤ ਯੂਨੀਅਨ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਸਰੇ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਟੇਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਮਲਕੀਅਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਰਮਾਏ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਮਾਇਆ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਰੂਪ ਰਾਜ ਸਤਾ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧ (ਪੂੰਜੀਵਾਦ) ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ਹੱਕ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਇਕਸਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਸੱਚੀ ਅਤੇ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲੋਂ ਝੂਠੀ ਅਤੇ ਕੱਚੀ ਕਮਾਈ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੱਚੀ ਅਤੇ ਪਾਪ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਤੇ ਡਾਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਝੂਠ ਇਸ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਹੈ। ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਾਤਮਕ ਉਰਜਾ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਮਨੁੱਖ ਉਦਾਸੀਨ ਅਤੇ ਵਿਭਾਜਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।³

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਾਮ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸੁੰਨੇ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਹੁਣੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਚੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਅਜਿਹੇ ਉਪਭੋਗੀ ਮਨੁੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਲਸਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜੋਕੀ ਮੰਡੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕੇਵਲ 'ਕਮਾਉਣ' ਅਤੇ ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗਲਤਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਵਿਅਰਥ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਲਈ ਹੀ ਦੌਲਤਾਂ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਜਾਂ ਬੇਲੋੜਾ ਖਾਣ ਲਈ ਹੀ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕੇਵਲ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਣਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੱਚ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਫਿਟੁ ਇਵੇਹਾ ਜੀਵਿਆ ਜਿਤੁ ਖਾਇ ਵਧਾਇਆ ਪੇਟੁ ॥

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਵਿਣੁ ਸਭੇ ਦੁਸਮਨੁ ਹੇਤੁ ॥ 4

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਰਥਕ ਜੀਵਨ ਉਸਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸੱਚੀ ਅਤੇ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲੋਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕੇਵਲ ਆਰਥਕ ਲੋੜਾਂ ਜਾਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਸਾਗਰ ਪੜ੍ਹਕਾ

ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ੁਭ ਕਿਰਤ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚੀ ਅਤੇ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਰਜ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਹੱਥੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਖਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਮੰਗਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਗਾਵੈ ਗੀਤ ॥ ਭੁਖੇ ਮੁੱਲਾਂ ਘਰੇ ਮਸੀਤਿ ॥
 ਮਖਟੂ ਹੋਇ ਕੈ ਕੰਨ ਪੜਾਏ ॥ ਫਕਰੁ ਕਰੇ ਹੋਰੁ ਜਾਤਿ ਗਵਾਏ ॥
 ਗੁਰੂ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ ॥ ਤਾ ਕੈ ਮੂਲਿ ਨ ਲਗੀਐ ਪਾਇ ॥
 ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥ 5

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਤ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਮਿਹਨਤੀ ਅਤੇ ਉੱਦਮੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਖੁਦ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਉੱਦਮੀ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਤ (Human resource) ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਨੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਦਮੀ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਉਦਮ ਕਰਦਿਆਂ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆਂ ਸੁਖ ਭੁੰਚ ॥ 6

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਨਾਥ, ਜੋਗੀਆਂ, ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਹੱਸਣ ਖੇਡਣ ਤੇ ਪਾਬੰਦਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮਾਜ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਮਾਰਗ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ ਮਾਰਗ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਭੇਟਿਐ ਪੂਰੀ ਹੋਵੈ ਜੁਗਤਿ ॥

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਪਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ ॥ 7

ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੱਕ ਚੜ੍ਹਤ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸੋਚ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁਣ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿਧਾਂਤਕ ਮਾਡਲ ਜੋ ਸਹਿਜ ਮਾਰਗ ਰਾਹੀਂ ਆਰਥਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਆਰਥਿਕ ਮਾਡਲ ਤੋਂ ਨਾਖੁਸ਼ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਸ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਭਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਂ ਦੈਵੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਅਸੀਮ ਚੇਤਨਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸਾਨੂੰ ਪੱਥਰ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।' 8

ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਸ਼ਾਂਤੀ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ, ਬੇ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ, ਹਿੰਸਾ ਹੰਕਾਰ, ਤਣਾਉ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਲਾ-ਇਲਾਜ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅਜੋਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਕੋਲ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੁਣ ਦਮ ਤੋੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਨਾਰੀਵਾਦ, ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ-ਇੱਜ਼ਤ ਦੇਣ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤਿ

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਸੋਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਿਤ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਅਭਿਆਸਯੋਗਤਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿਧਾਂਤ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1969, ਪੰਨਾ 120
2. Harbans Singh (Ed.) The Encyclopedias of Sikhism, Punjabi University Patiala, 1996, p. 442.
3. ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਵਿਸਮਾਦੀ ਪੁੰਜੀ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2010, ਪੰਨਾ 17
4. ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 790.
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1245.
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 522.
7. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 522.
8. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ ਕੇ ਚੋਲੇ ਰੱਤੜੇ, ਅਨੁ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1981. ਪੰਨਾ 6.